
**rasprave,
studije
i
članci**

Dr. Pero MARIJANOVIC

MORFOLOŠKE POSEBNOSTI HERCEGOVINE I LEGENDE

*Ja ti slutim tajnu nebesku u tlima
I mislim da skrivaš zviježde meko meko
Ko tišina šume što raste u snima
I zašumi negdje daleko daleko
Ja ti slutim tajnu nebesku u tlima.¹*

1. Uvod

Daje se ovdje samo informativni prikaz speleološkog i drugog geomorfološkog blaga Hercegovine u najopćenitijem obliku s pregledom legendi koje ih prate. To su opći morfološki oblici tipičnog krškog reljefa: aktivni i fosilni ponorni sustavi (ponori, jame, jame bezdanke /bezdone/, jame golubinke, jame oduhe), speleološki objekti (pećine, špilje, okapnice), tragovi urušavanja (obodine, propunte, jame proždrikože).

Legende koje ih prate odnose se na:

- Postanak (legende o Gavanu),
- Krške fenomene,
- Sidra za vezanje plovila,
- Vilina kola,
- Jame koje govore,
- Korelaciju morfoloških oblika,
- Suvremene legende o tragovima izvanzemaljaca na kršu.

Radi iznimne važnosti i usporedbe daje se i kratak osvrt na važnije biblijske tekstove koji se odnose na slične objekte ili događaje u Svetom Pismu, poradi moguće veze s legendama naših prostora, ali i da se ukaže na bitne razlike. Bavljenje biblijskim tekstovima isključivo je unutar stručnog interesa i ciljeva kojima je posvećen ovaj rad.

¹ Stojan Vučićević, pjesma *Zemlja*, u: *Sabrane pjesme*, Zagreb 1994., str. 44.

Naime, problematika legendi vezanih za morfološke oblike i krške procese kod nas uglavnom je tretirana u književnim krugovima, te je prenaglašena njihova veza s biblijskim tekstovima, naročito Starog Zavjeta, a vidno potcijenjena veza sa stvarnim morfološkim i prije svega tektonskim zbivanjima u okolini gdje su legende i nastale. Pokazuje se kako je veza s biblijskim tekstovima tek posredna, kao potreba da se uočeno objasni, a to je bilo jedino moguće preko iskustava iz biblijskih tekstova, jer je riječ o narodu koji je relativno rano primio kršćanstvo, te ga iznimno iskreno i duboko živio. Međutim, legende stvarnost objašnjavaju s mnogo više elemenata vlastitog iskustva i vjerojatno kolektivnog sjećanja na neka davnna događanja.

U novije vrijeme stvaraju se suvremene legende više pod utjecajem znanstvene fantastike. Tako se Hrvatska televizija, čak i u ozbiljnim emisijama, bavi pojmom izvanzemaljaca i sve naziva slučajem (primjerice Hercegovački slučaj). O svemu traže objašnjenje navodnih očevideća i znanstvenih alternativaca, koji su dapače sigurni da su na tragu izvanzemaljcima. A u osnovi svega leže tek davno proučene prirodne pojave.

2. Biblijski tekstovi

U povijesti čovjeka špilja je pružala utočište i onda kada mu je bila dom i mnogo poslije, kada je varljivi dom iz mnoga razloga nestajao i iznenada se opet vraćao pećini. Ipak najposebnija zaštita, koju je pećina nekom uopće pružila, opisana je u Bibliji. Evo tog teksta (Bog govori Mojsiju pošto ga je molio da mu pokaže slavu):

“Stani na pećinu! Dok moja slava bude prolazila, stavit će te u pukotinu pećine i svojom te rukom zakloniti dok ne prodem. Onda će ja svoju ruku maknuti, pa ćeš me s leđa vidjeti. Ali se lice moje ne može vidjeti.”

Drugačija zaštita čovjeka pećinom više je puta opisana u Bibliji, primjerice:

“Kad su Izraelci vidjeli da su u nevolji i da je narod pritisnut od neprijatelja, posakrivaše se u pećine, jame, kamenjake, jarke i čatrnge.”

Ali, najviše moguće priznanje pećini, spasiteljici i utočištu, dano je u psalmu Davidovu:

“Pjevalo je: ‘Jahve, hridino moja, utvrdo moja, spase moj; Bože moj, pećino moja kojoj se utječem, štite moj, spasenje moje, tvrđavo moja! Ti me izbavljaš od nasilja’.”

Slijedi izravan poziv za spas u pećini, špilji i raspuklini stijena:

“Jahve će se uzvisiti, on jedini - u dan onaj, i kumiri će netragom nestati. Uđite u rupe među pećinama i u špilje zemaljske pred užasom Jahvinim, pred sjajem veličanstva njegova, kad ustane da potrese zemlju. U dan onaj:

bacit će svaki svoje srebro i zlatne kumire koje sebi načini da im se klanja, kad uteče u šupljine pećina i u raspukline stijena pred užasom Jahvini, pred sjajem veličanstva njegova, kad ustane da potrese zemlju. Čuvajte se, dakle, čovjeka koji ima samo jedan dah u nosnicama: jer što vrijedi?"

Ali, poziv za život u pećinama nije samo radi sigurnosti već i poradi skromnosti i privrženosti siromaštvu:

"Ostavite gradove, živite u pećinama, stanovnici Moaba! Budite kao golubovi što se gnijezde na litici onkraj razjapljena bezdana!"

U to ne pripada strah koji je otjerao čovjeka u spilju da podvije kičmu:

"Strah te tvoj zaveo, uznositost srca tvoga, ti koji živiš u pećinama kamenim i držiš se visova planinskih te viješ gnijezdo na timoru, k'o orlovi, odande će te strovaliti."

Ili:

"Kraljevi zemaljski, i velikaši, i vojvode, i bogataši, i mogućnici, rob i slobodnjak - svi se sakriše u špilje i pećine gorske govoreći gorama i pećinama: 'Padnite na nas i sakrijte nas od lica Onoga koji sjedi na prijestolju i od srdžbe Jaganjeve'."

Špilja ima konkretnu komercijalnu vrijednost u tekstovima Biblije:

"Ne, moj gospodine! Saslušaj mene! Ja tebi dajem poljanu i spilju što je na njoj; darujem ti to pred sinovima svoga naroda. Sahrani svoju pokojnicu."

Potop je detaljno opisan kao prva opća kataklizma Starog zavjeta:

"Pljusak je na zemlju padaо četrdeset dana; vode sveudilj rasle i korablju nosile: digla se visoko iznad zemlje. Vode su nad zemljom bujale i visoko rasle, a korablja plovila površinom. Vode su sve silnije navaljivale i rasle nad zemljom, tako te prekriše sva najviša brda pod nebom. Petnaest lakata dizale se vode povrh potonulih brda."

Prestanak potopa ovako je opisan:

"Onda se Bog sjeti Noe, svih zvijeri i sve stoke što bijaše s njim u korablji, pa pokrenu vjetar nad zemljom da ubije vodu. Zatvoriše se izvori bezdanu i ustave nebeske, i dažd s neba prestade."

Druga kataklizma je zadesila gradove Sodomu i Gomoru kao kazna za grijeh:

"Jahve zapljušti s neba na Sodomu i Gomoru sumornim ognjem i uništi one gradove i svu onu ravnicu, sve žitelje gradske i sve raslinstvo na zemlji. A Lotova se žena obazre i pretvori se u stup soli. Sutradan u rano jutro Abraham se požuri na mjesto gdje je stajao pred Jahvom, upravi pogled prema Sodomu i Gomori i svoj ravnići u daljini: i vidje kako se diže dim nad zemljom kao dim kakve klaćine."

U biblijskim tekstovima, dakle, vrlo često se rabe tzv. tipični strukturalni elementi litosfere (pukotine, prsline, slojevi, raspukline, rasjeline, špilje, šupljine i dr.). Oni pripadaju tzv. elementima diskontinuiteta stijena,

odnosno tektonskim elementima, i posljedica su gotovo nezamislivih naprezanja masiva. Često se takvi elementi koriste slikanju moći i slave Stvoritelja ili kao prijetnja zlu.

3. Tektonska pozadina nastanka morfoloških fenomena u kršu kao izvorište legendi

U kamenom podzemnom svijetu voda je izdubila urbanu i ruralnu arhitekturu te tako "prenijela" sliku vanjskog svijeta u dubinu.

Postanak fenomena u stijenama vezan je isključivo za tektoniku, taj dramatični i kataklizmični scenarij u kamenom svijetu, te vodu i njezin erozijski i korozijijski rad. Jedna narodna veli:

"Ne dube kapljica kamen snagom svojom već čestim padanjem."

Vrlo je zanimljivo da legende o kamenu, na svoj način, koreliraju sa suvremenim dostignućima geološke znanosti o postanku i razvoju vapnenačkih formi. Pritom legende geološko vrijeme predočuju najčešće s "*ni najstariji čovjek u selu to ne pamti...*" ili "*najstariji čovjek priča da ni njegov djed to nije upamio*". Ono što geološka znanost mjeri milijunima godina, u legendama je doba djeda najstarijeg čovjeka u selu.

O kakvim dramatičnim geološkim događanjima je riječ, svjedoče tektonske i morfološke strukture koje se susreću posvuda, primjerice nastanak jezera kod Imotskog, ili izvorišta u Peć Mlinima itd. Krška morfologija je rođena u paklu geoloških zbivanja. Kao takva ostavila je nebrojene tragove zamijećene od ljudi još od najstarijih vremena. Tumačenje takvih znakova ikonska je potreba čovjeka ma kojem god periodu pripadao a rješenja je jedino i najlakše mogao pronaći u biblijskim tekstovima. Osim toga, takva tumačenja imala su i moralnu pozadinu: korila su moćnike i bogataše a hrabrla i poticala pravedne i siromašne.

Nastanak legendi nije samo proizvod negdašnjeg stanja razvijenosti i znanja. To dokazuje naše vrijeme kada legende također nastaju, opet temeljene na vlastitoj procjeni stanja i daleko od aktualne znanstvene misli. Doimlj je se kako legende jednostavno *moraju nastati*, kao nadomjestak realnom svijetu, s posebnim zadaćama, ili kao njegov korektiv. Pritom namjerno izbjegavaju objektivnu znanstvenu misao i ostaju u paučinastom svijetu legendi. Nešto nalik suvremenim crtanim filmovima za djecu ali u varijanti za odrasle.

4. Opći osvrt na legende o kamenu i kršu

Baš kao što se mnogo toga događa po dodirnim plohama različitih stijena ili struktura tako i legende nastaju na dodiru ranjive čovjekove

fizičke i duhovne stvarnosti i krutog vječitog kamena, kao paučinasta ispuna toga zamišljenog prostora. One predstavljaju, dakle, posebnu stvarnost koja je toliko stvarnost koliko i imaginacija, toliko istina koliko i fantazija. Legende čovjeka i kamena zapravo su stvarnost svoga svijeta i mogu se samo kao takve prihvati bez ostatka ili zaobići. U tom svijetu živi poseban čovjekov doživljaj kamenog svijeta: njegovi zahtjevi, potrebe i očekivanja, pobjede i iskustva, strahovi i ohrabrenja. Taj svijet sadrži realnu i imaginarnu komponentu. Ali, ako se čini da je problem tim riješen, on iščezava u cjelini. On dolazi i odlazi kao jutarnja izmaglica. Onog časa kada ljudska svijest uđe u njega da ga spozna, on nestaje kao privid. Taj svijet se može osjetiti ali se nikada njime ne može ovladati. On postoji ali se ne može postati dio njega.

Legende o kamenu stvarnost su koja ne postoji, nalik izmaglici koja jest pred čovjekom, ali zbog koje on ne zastaje niti mijenja smjer kretanja. Imaju duboku zakonitost vlastite priče po kojoj se radnja ispočetka odvija sporo, potom sve brže i dramatičnije do trenutka bljeska, kada se stvara *trokut* koji traje beskonačno kratko. U tom bljesku trokuta ili je čovjek, kamen i zalazeće sunce "nalik velikoj željenoj pogaci", ili čovjek, kamen i voda, ili nebo, kamen i more. Čim bljesak trokuta mine, ostaje čovjek sam s posljedicama susreta: ili je velika korist od toga ili još veća šteta.

Sve je u legendama krajnje: ili sreća ili nesreća, ili veliko ili malo, ili staro ili mlado. One ne poznaju sredinu i nemoguće.

Baš koliko je stvarni svijet na kamenu spor, monoton bez drame, toliko ga legende pokreću, ubrzavaju i daju mu dramatičnost. Jesu li one pokušaj korekcije stvarnog svijeta po želji čovjeka?

Valja naglasiti da su legende uvijek nastajale s razlogom a da su širinu i sadržaj dobivale sukladno mogućnosti čovjeka tog vremena. Svako vrijeme rađa legende po svojoj mjeri, te su one posebna slika vremena i čovjeka u njemu. Pogrešno je, dakle, misliti da su nastale poradi ovih ili onih tekstova, ma koliko god takvi tekstovi imali stvaran utjecaj na njih. One su isključivo plod ljudskog genija na polju razumijevanja ljudske okoline i tajni zapisanih u znakovima na stijeni. Takvim tekstovima i vlastitom iskustvu imamo zahvaliti na načinu kojim su pokušali riješiti prirodnu zagonetku.

5. Postanak u legendama (legende o kršu kao svojevrsna alternativna znanost)

Postanak velikih krških fenomena (krška polja, jezera, špilje) popraćen je legendama kao svojevrsnim rješenjima zagonetnih pitanja koja su mučila obična čovjeka kroz povijest.

Nastanak krških polja s jezerima te tekućim vodama ponornicama s obilje speleoloških fenomena, vezan je uz Božju kaznu zla, nalik biblijskoj verziji Sodome i Gomore. Kazna je bila primjerena, kataklizmatična te kobna za grešnika i njegove dok se pravednik uspijeva spasiti. Pravednik je često djevojčica, siroče i pastir.

Bog poruči djevojčici da bježi, ovce će ići za njom, ali ne smije se okretati sve dok ne pobjegne van. Djevojčica je čula strašnu grmljavinu i huku vode te se okrenula: prizor je bio stravičan; sumporne munje su palile sve u dolini a voda je dotjecala sa svih strana i potapala kotlinu.

Kada se djevojčica popela na vrh, okrenula se. Ugledala je prekrasno jezero s bistrom vodom tamo gdje je nekad stajala kuća zlog Gavana. Kuća se i danas vidi kada je jezero bistro s pijetlom koji se popeo na dimnjak bježeći pred potopom.²

Legende o postanku, dakle, na svoj način prate stvarna događanja u geološkoj povijesti.

Prema legendama o postanku, nastupio je život u izobilju u blizini jezera i vodotoka. Bog odluči da obide taj zemaljski raj zajedno sa sv. Petrom. Legenda u nastavku opisuje borbu dobra i zla u ljudima koje susreću. Međutim, legenda ne može a da ne bude pristrana te veliča muškarca u odnosu na ženu, Isusa u odnosu na sv. Petra. Legenda je pod utjecajem tradicionalne prevlasti muškarca pred ženom te odnosa običnog čovjeka prema Petrovoj izdaji Isusa u času muke. Veliča se božansko u odnosu na ljudsko, pa makar to bio i sv. Petar.

Zla žena ljutito zapovjedi prosjacima (Isus i sv. Petar) da odu pod krevet. Dogodi se da prvi uđe Isus potom Petar... Ženi se prohtije da istuče prosjake pa pozva prvog Petra... Petar zamoli Isusa da ga pusti k zidu, bojeći se da će ga zla žena opet zvati... Ženi se opet prohtije da tuče prosjake pa pozva onog do zida i reče "ovog prvog već sam tukla", tako opet bi izabran Petar.³

S književnog aspekta legende postanka (najčešće legende o Gavanu) temeljito su proučene.⁴ Zanimljivo ih je analizirati i sa stručnog aspekta.

Vrhunac drame u legendama sam je čin uništenja. Primjerice:

Gavanova kuća je bila na mjestu današnje Krenice. Sv. Petar je pozdravio oholu Gavanovu ženu riječima: "Bog ti dao, bi li mi dala komadić kruha da pojedem", a ona: "Što će meni Bog tvoj dok je meni živ Gavan moj". Iz tog sukoba nastao strašan zemljotres, i tamo gdje su stajali dvori, posta jezero. Gavanica bježi s dvoje djece; muškim i ženskim, prema brdu a voda za njom.

² Slobodno interpretirana usmena legenda o postanku Hutova blata.

³ Isto, nastavak.

⁴ Vidi primjerice *Legende o Gavanu u hrvatskoj književnosti*, Marko Dragić, Hrvatska misao...

Tek kad baci muško dijete, spasi se, a na mjestu gdje je dječak bačen, posta ponor! Otvori se i kanal (Matica) do ponora kuda je žena bježala s djecom. Gdje god je Gavan imao dvore, postaše jezera, pa tako Crveno i Modro jezero u Imotskom.⁵

Legenda sadrži sve bitne detalje: zlo, kaznu i dobro. To su ohola Gavanica, strašni zemljotres i jezero, toliko je lijepo da se u istom zanimljivom izvoru kaže: “*I naša Krenica je prava ljepotica, bistrooka, plavooka, ovalna, plitka i duboka, topla i hladna, mirna i nemirna - sve u jednom.*” Neka se autoričino kazivanje dopuni sljedećim detaljima: riječ je vjerojatno o ostatku većeg zaplivenog jezera s mogućom neproučenom hidrološkom vezom s tekućom vodom u dubini.

Ili:

Kad je to izustio, sav Gavanov imetak, i tu i na drugim mistima, u istome trenutku progutala je zemlja, otvorivši velike ponore... Isus joj na tome zahvali i rekne: “Kad počne voda okolo tebe vriti, uzmi žensko dijete i bježi”... Ali tvoje će dilo bit o stupcu obišeno. Onda kad se ode propuntavat, jami zobnicu, tvoje je sve tute što si zaradio... Dolazi jedan jaki udarac od potresa, a za njim drugi još jači. Kad dođe treći najjači, proside se zemlja. Stvari se Crljeno jezero... Gdje bi nogom stao, tu bi se prołomila zemlja; navalila voda.⁶

Biblijski tekstovi su potakli radnju legende ali je ipak nisu bitno predodredili. Vlastito iskustvo tvorca legendi je dominantno. Kako je riječ, uglavnom, o vrlo karakterističnoj tektonskoj jedinici Imotsko-bekijskog polja i šire, ili o tzv. fenomenima krških polja, u legendama dominiraju procesi vezani za ponore, aktivne i fosilne (procesi okršavanja i reokršavanja).

Posebno je zanimljiva legenda o nastanku *Crljenog jezera*. Dominantan element je zemljotres, čak njih tri, sve jači od jačega. U suvremenoj znanosti riješeni su i dobro proučeni geomehanički procesi nastanka tzv. **udarnica**, za koje su zaista vezani jaki, često vrlo jaki urvinski zemljotresi, koji se mogu više puta ponoviti. Naslućuje se prizvuk određenog iskustva ili mogućeg povjesnog sjećanja na neki kataklizmatski događaj, ili stvarni nastanak poznatog Crvenog jezera.

Što se biblijskih tekstova tiče, podjednak utjecaj imaju tekstovi Potopa koliko i uništenje Sodome i Gomore. Međutim, način uništenja u legendama proizvod je koliko rečenih biblijskih tekstova toliko i stvarnih iskustava vezanih za procese reaktiviranja ponornih zona (propuntavanje, prosidanje, propadanje, izbjivanje vode).

⁵ Iva Nuić, *Jezero Krenica*, Cvitak, godište III, br. 1, Medugorje, rujan 2002.

⁶ Marko Dragić, *Legende o Gavanu...*

U biblijskim tekstovima dominiraju tektonski elementi stijena (sekundarni strukturni elementi: rasjeline, raspukline stijena, šupljine pećina) dok su rijetki ti elementi u našim legendama. Dominiraju tipični krški procesi, odnosno ponorni procesi, što upućuje da su se tipično biblijski scenariji značajno korigirali vlastitim iskustvom promatrača.

Zaključuje se kako književne interpretacije legendi prenaglašavaju povezanost s tekstovima Biblije. Izvođe legendi jesu tektonski "zapis" na stijenama te opća znakovita morfološka forma u kojoj su se ti znaci našli i čovjekovo vječito zanimanje za njih, dok je rješenje istina motivirano biblijskim tekstovima ali značajno korigirano vlastitim iskustvom vezanim za krške procese ponora i paleoponora (okršavanje i reokršavanje).

6. Krški reljef na površini i u dubini

Život na kršu Dinarida praktično znači život na samo jednoj biološkoj razini, dok postoji, može se to posigurno tako nazvati, i treća dimenzija životnog prostora, orijentirana duboko u vapnenački masiv. Po tome je krš jedincat životni prostor u svijetu.

Bogatstvo morfoloških oblika s površine prenosi se u dubinu gdje je voda glavni arhitekt, ali uvijek po predisponiranim prvcima izražene tektonske aktivnosti. Uopće promatrano, reljef se u procesu okršavanja produbljuje ali se i popunjava materijalom nastalim raspadanjem stijena. Središnji čimbenici tog procesa jesu veći vodotoci, koji kupe vodu iz stijena u okolini te brzo produbljuju svoje korito, noseći raspadnuti materijal stijena iz područja većih brzina u područja mirnijeg toka.

Produbljivanje reljefa ima svoju granicu. Ona je definirana erozijskim bazisom, dakle ravnninom na kojoj voda gubi energiju brzog protjecanja približavanjem razini mora, ali i nailaskom na zdravije stijene, manje vodopropusnosti, kada počinje mirnije teći prema moru. Tako promatrano, zanimljivi morfološki oblici praktično krase krški reljef od vrha planina do razine mora.

7. Kratak prikaz krških fenomena

Krški fenomeni posljedica su geološke povijesti. Nastali su isključivo na prvcima većih tektonskih zbivanja, posebice na mjestima presijecanja dvaju ili više takvih pravaca. Poznate su špilje i jame. Česte su njihove kombinacije. Jame narod još zove bezdanke ili bezdone. Katkada golubinke. To su uvijek ponori površinske vode formirani na sjecištu tektonskih pravaca i velike su dubine.

Podzemna voda koristi svaku šansu da, poput umjetnika, dube najraznovrsnije forme u stijeni, pogotovo ako je i hidraulični gradijent velik. Međutim, uvijek je tektonika započela posao, voda ga nastavlja i dovršava.

Cjevaste špilje nastale kao posljedica deformacijskih svojstava stijena u ubranim strukturama tipično su: Ravlička špilja kod Drinovaca, Šimića pećina u Vučipolju te Novakuša pored Nevesinja. Ravlička špilja ima razvijene ukrase i rijetke špiljske kamenice. Novakuša je izrazitih dimenzija i otvorena je poput Šimićeve pećine u Vučipolju te Šaraića peći kod Neuma, urušavanjem tunelske cijevi malog nadstola s vlačnim sekundarnim naponima u njemu. Ravlička špilja je presušeni izvor. Morina pećina iznad Mostara je također presušeni izvor koji je izgubio vodu tektonskim izdizanjem iznad korita rijeke Neretve.

Špilje katkada nastaju na kontaktu dviju geoloških struktura različitih mehaničkih ili morfoloških svojstava. Primjerice, tanko uslojene stijene s bankovitim, dolomitične s vapnenačkim, ili antiklinalne sa sinklinalnima. U mehaničkom smislu, posljedica su različitih deformacijskih svojstava stijena. Međutim, krški fenomeni ne nastaju samo iz jednog razloga već iz mnoštva; moguće je samo razlikovati dominantne faktore.

Vjetrenica (Zavala, Ravno) je složen krški fenomen. Dijelom se formira dominantnim utjecajem koroziskog i erozijskog rada vode duž predisponiranog tektonskog pravca, a većim dijelom dominantnim procesima urušavanja sekundarnim geostatskim tlakom, preraspoređenim po značajnom opsegu šupljine (Kirschovljevi naponi). Tako se formiraju podzemne galerije,

Sl. 1. *Špilja Vjetrenica.*

cikličnog smjenjivanja samonosivih, stabilnih svodova (Terzhagyevi svodovi) i popuštanja ploča u stropu.

Poznate jame ponori jesu: Zalomkine u Nevesinju, vrlo razvijeni sustavi u Popovu polju i Hrasnu te u polju Nugla kod Drinovaca i sl. Jame su, u strukturnom smislu, izrazite etažne građe jer presijecaju globalne geološke strukture. Uglavnom, dio jame koji pripada jednoj geološkoj strukturi subvertikalni je, dok su dijelovi na njihovim kontaktima relativno vodoravni. Jame provode podzemnu vodu do erozijskih bazisa. Tako promatrano uvijek su najdublji dijelovi jama potopljeni u vodu. To je korijen jame, jer dublje voda nema erozijsku snagu te se ni jama ne produbljuje.

U kanjonima, posebice Neretve, razvijeni su manji speleološki objekti nastali gravitacijskim ispadanjem klinastih blokova kao posljedica položaja dviju ili više pukotina. Nekada su to specifične svrlaste strukture nastale kao rezultat specifičnih tektonskih prilika na malom prostoru (često ispod 10 m promjera). Rjeđe su razvijeni stožasti speleološki objekti s otvorom pri dnu zvani tamnice. Pećinske gline su ranije korištene za pranje, naročito sukna.

8. Legende o krškim fenomenima

Kameni kukovi su u legendama mjesta žrtvovanja djevojaka, posebno sirotih pastirica. Tako nastaje topomim *djevojački kuk, djevojačke stijene* i sl. U svijetu legendi djevojke su žrtvovane i u čatrnjama (cisternama). Tako su postale *djevojačke čatrne* ili *grluše*. Žrtvovane su i u jezercima, prirodno formiranim cisternama. Ovi događaji su, na žalost, vrlo često bili istiniti. Neki kukovi su vrlo izražajni te postaju *orlovi kukovi*. Orlovi su predvodili *olujne oblake* s gradom na usamljene vinograde zbog osvete. Jedanput je vlasnik vinograda pogodio orla iz puške. Dugo nakon toga susreo se s ranjenim junakom koji umire. Sve mu je priznao, a kada se ranjenik napio vode iz cijevi puške koja ga je pogodila, ozdravio je.

Zanimljivo je da se u legendama djevojke nikada ne žrtvuju u jamama, makar bi se i to moglo očekivati. Jame su zatvoreni objekti u vezi s podzemljem (paklom) a tamo legende ne šalju nevine djevojke. I općenito, gotovo nikada se likovi djevojaka ne dovode u vezu sa špiljama i jamama. Ti svjetovi su rezervirani za зло: vampire, vještice i čudovišta. Osim njih tu su povremeno boravili i hajduci: pećina Novakuša i Šimićeva pećina u Vučipolju, blizu Posušja.

“Samo zbilja, sve jame po svijetu sa sobom imaju zle uspomene i nešto što ’plaši i praska u tami’, kako kaže Sveti Pismo. Nije čudo što s njima povezujemo misao na vječnu ’jamu’, tj. pakao.”

Iznimka ovom gotovo pravilu lik je Blažene Djevice Marije. Preko nepostojanja nikakvih ograničenja u izboru lokacije koja je na bilo koji način vezana za nju, iskazuje joj se duboko štovanje i priznaje posebnost. Krški reljef dobro odgovara kultu štovanja Gospe preko uzvišenosti i skromnosti.

Pećine služe skrivanju grčkog mitskog blaga. Tko ga prvi ugleda, umrijet će. I uopće nečije veliko blago tamo je skriveno. Legende kazuju da je na tom i tom mjestu skriveno blago. Bit će pronađeno *kada oka žita vrijedi više od oke zlata* (selo Sirge u blizini Mostara). Katkada je blago jednostavno pod zemljom i može se vidjeti kada se ona otvorи. Pokažu se prvo stube, potom tri hrpe zlata, srebra i dragog kamenja. Čuvaju ih zmajevi neobična oblika. Zemlja se otvara isključivo kada se točno izmoli tajnovita molitva (kanjon Istupa, općina Stolac). Ili da se točno izgovori ona riječ koju je izgovorio onaj tko je blago zakopao (*blazna*). Tako se, primjerice, tvrdi: *tu ispod Divljeg brda ima jedna podina na kojoj bi se kao djeca i čobani igrali - balali, a ispod njih zemlja bi čudno jektila.*⁷

Da u ponorima zaista borave vještice, dokazuju "jame koje daju život". To su ponori Popova polja na kojima su izgrađene mlinice. *Noću se u jamama svašta prikazivalo, od čega bi mlin znao malaksati. Zato bi ljudi morali baciti glamiju u jamu i reći: evo ti pogani rogonja. Potom bi mlin opet proradio.*⁸ Riječ je o jamama s posebnim režimom "žderanja" vode, slično grkuljanju vode iz nagnute boce. Privremeno dolazi do ravnoteže izlazećeg zračnog jastuka i ulazeće vode. Konstrukciji mlina, dakle, nedostajao je uređaj za odzračivanje podzemlja jame.

U tursko doba mladići su čuvali ovce begova i aga. Zaklali bi ponekog ovna te ga ubacili u ponor a na izvoru bi ga dočekao otac. Ove legende proizvod su točnih prosudbi o građi krškog podzemlja i njegove hidrogeološke funkcije. Od momenta ubacivanja ovna u ponor do izlaska proteklo bi tri dana. Jednog jutra umjesto ovna otac je našao sina.

Začeci geoloških korelačijskih metoda nalaze se u legendi o razapetom konopu s Veleža na Žabu, po kome plešu vile. To su dvije dominantne kote koje legenda međusobno povezuje. Sjeverac se rađa iz jedne pećine na Veležu, ne zna se točno koje. Osobe koje su to saznale, iz nekog razloga taje lokaciju.

Vile igraju kolo na Žabi (Vilina kola) pošto prethodno dolete na liticu, što se uočava po svjetlima nalik upaljenoj svijeći. Ne dolaze sve odjedanput već po grupama. Jedno svjetlo je veće, to je vila, ostalo su pratilje. Osjeća se utjecaj tradicionalnog bala plemstva, odnosno kako su te zabave

⁷ N. Stojan i S. Katić, *Toponimi sela Žukovice*, Vrutak, br. 6/2001., str. 40.

⁸ I. Bošković, *Jame koje daju život*, Vrutak, br. 7/2002., str. 30-31.

zamišljane u narodu. Međutim, legenda također svjedoči poseban odnos čovjeka prema vili, koju uspoređuje s plemstvom, za razliku od vještica.

Slična svjetla su zapažena i na drugim lokalitetima ali isključivo pored većih tektonskih struktura, najčešće jama. Ovim legendama valjalo bi se ozbiljnije pozabaviti te pokušati odgovoriti o kakvim bi se to svjetlima eventualno moglo raditi. Je li možda riječ o manifestacijama velikih tektonskih napona u stijenama, promjeni zemljina gravitacijskog ili magnetskog polja ili je riječ o produktima dubokih "dimnjaka", jama, velike moći "sisanja", ili su pak ti "dimnjaci" u kontaktu s manifestacijama podzemnog plina ili nafte? Ili je nešto posve drugo u pitanju?

Pored jednog zapunjene ponora, vrtače, vile su pokušale zavesti neoženjena mladića u kasne noćne sate, jer je tjerao konje kući. Nalik su prelijepim djevojkama samo im je krv curila iz usta, što ih je odavalо. Mladić se na smrt razbolio. Konji lako prepoznaju prerušene vile i odbijaju im prići. To je, što se tiče legendi, najpouzdaniji način prepoznavanja vila. Međutim, i konji se mogu zavesti u službu vila. Kod ove legende dva momenta su vrlo važna: vezana je za lokaciju paleoponora u rane jutarnje sate, pred sam početak zore s naglim temperaturnim promjenama! Često se umjesto riječi vile koristi izraz vještice.

Vještice borave u jamama i mogu se glasati naročito izjutra ili predvečer. Katkada duže vremena zaštute pa se opet javi. Pozadina je u morfološkoj građi jama, posebice u njihovoј razudenoſti, kada djeluju slično glazbenom instrumentu ili glazbenim instrumentima. Jame zaštute zbog klimatskih promjena ali i zbog raslinja u zonama gdje zrak ulazi u cijev i slično. Nestankom raslinja one se opet oglase.

Protiv turskog zla borilo se i prekrivanjem izvora volovskom kožom. Katkada je volovskom kožom čovjek prekrivao ponore kao rak ranu svojih malih njiva. Ponekad bi ponori proradili i odnijeli kože. To su ponori *proždrikože*. Događaji s ponorima su realni dok su izmišljeni za slučaj izvora vode. Ove legende preteče su raširenoj uporabi tzv. geotekstila u geotehnici.

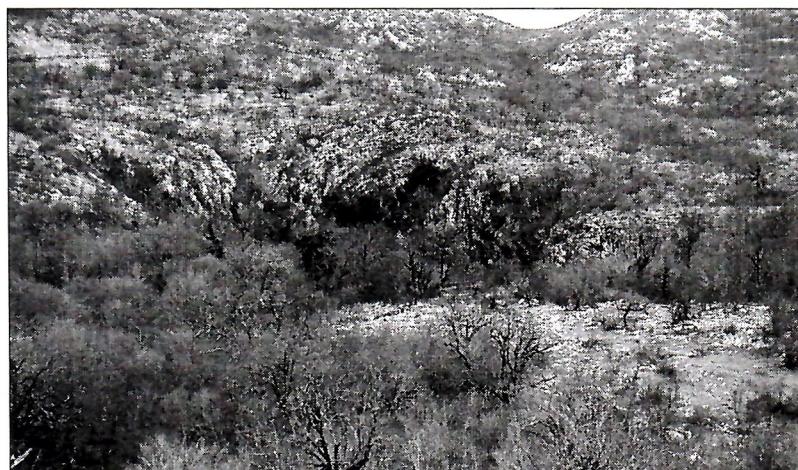
U morfološkom smislu značajni su sipari kao inženjerskogeološke strukture na kojima su, uglavnom, razvijene oranice, pa i cijela sela. Tada su to fosilni, stabilizirani sipari, prekriveni humusnim tlom, te obrasli raslinjem ili su to pak livade i pašnjaci. Aktivne sipaye narod zove točila. Točila su razvijena ispod kore raspadanja vapnenca. Vrlo često se siparišni materijal gravitacijski premješta na niže, *toči se*, po čemu su dobili ime. Vjeruje se, a tako govore i legende, da se to javljaju osamljene, uklete duše, na svoj tajnovit način, jer prepoznaju prolaznika (kuckanje po stijeni). Katkada su u pitanju samo *šaljivi duhovi* koji zbijaju uglavnom bezazlenu šalu s osamljenim prolaznikom.

Prema legendama, pećine *tamnice* služile su toj svrsi u davnina vremena. Tada je otvor bio pri vrhu s kukom za nabijanje ljudi. Jedanput tu dospije pravednik te Bog na njegovu molitvu zatvori gornji a otvari donji izlaz. Otada više nisu služile kao tamnice.

9. Postanak suvremenih legendi

Začeci suvremenih legendi napuštaju stari okvir s vješticama i vilama te kreiraju izvanzemaljce koji se opet često vrte oko vrtača i ponora. Tako se i dalje ostaje u ozračju zanimljivosti a izbjegavaju se danas već kontroverzne vile i posebice vještice. Poznat je tzv. Hercegovački slučaj kada su izvanzemaljci boravili na jednoj vrtači i ostavili eliptičan trag, o čemu su više puta pisali dnevni listovi a bilo je predmetom zanimanja i televizije. Riječ je zapravo o klasičnom geomehaničkom pokretu u bazi paleoponora koji je generirao klizne plohe s vrlo malim pokretom zahvaćenog bloka. Klizne plohe imaju približno eliptičan ili kružni prodor s površinom tla. Kroz jedva zamjetnu pukotinu prodiru jake sunčane zrake i naglo suše travu u korijenu. Tako ostaje eliptičan trag.

Takvi pokreti u bazi ponornih zona, s razvojem kliznog tijela ili pojavom samonosivog svoda mogli bi se prozvati Terzaghyevim pokretima, po znamenitom geomehaničaru koji ih je dobro opisao u vezi s gradnjom tunela. Ožiljke na terenu nastale poradi Terzaghyevih pokreta u bazi ponora narod zove *obodina*. Dodaje se obično i ime vlasnika parcele, primjerice *Markova obodina*.

Sl. 2. Rogića obodina.

U novije doba također su primjećeni svijetleći tragovi opet u blizini većih tektonskih struktura. Riječ je o mogućim efektima zraka i plina u izrazito negativnim morfološkim strukturama (ponorima i dabrima, kod nas dabricama). Te strukture djeluju kao dimnjaci i vezani su za velike dubine u stijeni. Zrak je različite temperature i vlažnosti a moguća je i pojava plina i sl.

Evo jednog primjera iz dnevnog tiska koji bi mogao biti takve naravi:

Dijano Pavlinović, fotograf amater iz Podgore, slučajno je snimio tajanstveni bljesak u jednoj biokovskoj udolini. Kada je razvio sliku, video se bljesak satelita izvanzemaljca. Vrijeme dogadanja, vrlo vjerojatno, izjutra, jer se poslije toga uspeo sve do vrha, snimio više desetaka slika, vratio se kući, odnio slike na razvijanje i sačekao da budu gotove. Uostalom u članku se tvrdi da fotograf zna i zoru dočekati na Biokovu samo da snimi dobru fotografiju.⁹

Sažetak

U radu se prikazuje bogatstvo i zanimljivost morfoloških oblika krša Hercegovine, te legendi vezanih uz njih. Morfološke forme analiziraju se s aspekta postanka (geneze), te se ukazuje na primarnu ulogu tektonskih zbivanja geološke povijesti i sekundarnu ulogu erozijskih i korozijskih procesa podzemne vode.

Dat je i osvrt na važnije biblijske tekstove koji se odnose na slične morfološke forme te je analiziran mogući utjecaj na naše legende.

Konstatirano je kako legende o kamenu i morfološkim formama postaju isključivo kao proizvod čovjekova "čitanja" tragova sa stijena i njegovim zanimanjem za njih, a da su rješenja motivirana tekstovima Biblije (Potop, Sodoma i Gomora) te značajno korigirana vlastitim iskustvom.

Vlastito iskustvo čovjeka s prostora nastanka legendi o krškim fenomenima pripada geomehaničkim procesima okršavanja i reokršavanja ponornih sustava te se upravo ti elementi nalaze u njima (propuntavanje, prosidanje, propadanje, zemljotresi).

⁹ Prepričan sadržaj novinske vijesti, *Slobodna Dalmacija* br. 12, od 10. rujna 1998.

MORPHOLOGICAL PARTICULARITIES OF HERZEGOVINA AND LEGENDS

Summary

Richness of interesting morphological forms of Herzegovina karst and legends are presented in this paper. Morphological forms are analyzed of genesis aspect, and there is point on the primary role of tectonic doings of geological history and secondary role of erosive and corrosive processes of underground waters.

Also, review on important Bible texts is given, which are related on similar morphological forms, and possible influence on legends origin is analyzed.

Observed is how legends about stone and morphological forms become wholly as product of man reading rock marks and his interest for them, solutions are motivated by Bible texts (Flood, Sodom and Gomorra) and remarkably corrected by own experience.

Self-experience of human from the area of legends genesis about karst phenomenon belong to geomechanical processes of karstification and rekarstification of sink hole systems, so exactly these elements are found in legends (ruination, earthquakes, etc.).